

UNELE ASPECTE ALE ILUMINISMULUI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Nicolae LAIU

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”, Facultatea Relații Internaționale și Științe Politice

Doctor în istorie, conferențiar

Cezar MÎNĂSCURTĂ

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”, Facultatea Relații Internaționale și Științe Politice.

Doctor în științe politice, conferențiar

Ana DUBCOVEȚCHI

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”, Facultatea Relații Internaționale și Științe Politice.

Magistru, lector superior

În articolul prezentat sunt analizate unele aspecte ale mișcării iluministe din țările române. O atenție deosebită este acordată factorului influenței ideologice și culturii occidentale asupra culturii statelor românești. Trăsăturile iluminismului european comportând conceptele fundamentale elaborate și promovate de reprezentanții iluminismului se reduceau la egalitatea în drepturi și suveranitatea poporului, toleranța religioasă, dreptul la cultură, monarhie luminată sau republică iluministă încrederea în forța rațiunii și al științei. Este evidențiată influența culturii occidentale prin răspîndirea literaturii, traducerilor, dezvoltarea învățămîntului. Este evidențiat aportul și rolul Școlii Ardelene în răspîndirea ideilor iluministe din Principatele române, activitatea iluministă a lui Gh.Asachi, C.Stamati, C.Negruzzi. Se menționează prezența legăturii indisolubile a proceselor din Basarabia cu cele din Principate.

In this article are examined and analyzed some aspects of enlightenment movement from the Romanian countries. Special attention is paid to the factor of ideological influence and Western culture on Romanian states culture. European Enlightenment features having basic concepts elaborated and promoted by representatives of the Enlightenment were reduced to equal rights and sovereignty of the people, religious tolerance, the right to culture, enlightened monarchy or Enlightenment republic, confidence in the power of reason and science. It highlighted the influence of Western culture by spreading literature, translation,

development of education. The contribution and role of Transylvanian School in the spread of Enlightenment ideas from Romanian Principalities, enlightenment activity of Gh.Asachi, C.Stamati C.Negruzzi. It is mentioned presence of indissoluble link of the processes from Bassarabia with those of the Principalities.

Secolul XVIII în statele europene a fost numit Secolul Luminilor, care urma să accenuteze particularitățile unei epoci noi în istoria europeană, în cadrul căreia accentul era pus pe problema dezvoltării și răspîndirii cunoștințelor de carte, a culturii, a promovării ideologiei patriotismului național.

Illuminismul reprezintă un curent de gândire și o mișcare de proporții în domeniile ideologiei, filosofiei, culturii, moralei, istoriei, științelor naturii și ale dreptului. Manifestările iluministe sunt îndreptate împotriva absolutismului din viața politică, ale dogmatismului științific și religios, promovîndu-se principiul critic, bazat pe argumentele științifice și obiective ale dezvoltării societății. Illuminismul își are aparența în societatea europeană în condițiile destrămării societății feudale și apariției unor raporturi noi, capitaliste, promovate de clasa burgheziei, care se afla în ascensiune. Momentul declanșării mișcării iluministe este considerat odată cu înfăptuirea revoluției burgheze din Anglia și aprobarea de către parlament a „Declarației drepturilor” în 1688.

Ideile iluministe s-au răspîndit într-un ritm susținut în statele europene mai dezvoltate la perioada respectivă. Marii filosofi ai timpului au supus unei critici sistematice viciile societății contemporane lor pe toate domeniile (politice, religioase, sociale, economice, culturale, etc).

Trăsăturile iluminismului european se exprimau într-un caracter antifeudal, critic, revoluționar, reformist, umanist, raționalist, materialist. Conceptele fundamentale elaborate și promovate de reprezentanții iluminismului se reduceau la egalitatea și suveranitatea poporului, toleranța religioasă, dreptul la cultură, monarhia luminată sau republica iluministă. Conținutul gândirii iluministe constă în încrederea în forța rațiunii și în progres, în lupta împotriva superstițiilor și pledoaria pentru toleranță, apărarea egalității dintre popoare și indivizi într-un spirit antifeudal. În filosofia acestei perioade predomină mitul științei, impunîndu-se în toate un caracter analitic și critic avînd la temelie spiritul pozitivist.

Tendențele principale erau:

1) *cea revoluționară* realizată în Franța prin revoluția din 1789, urmărind scopul instaurării unei republicii iluministe.

2) *cea reformistă* promovată de Iosif al II-lea la Viena, avînd drept scop instaurarea unei monarhii luminate, sau constituției.

Ei toți pledau pentru anularea privilegiilor feudale, limitarea privilegiilor monarhiei, acordarea de libertăți sociale, politice și economice poporului.

Reprezentanții iluminismului european pentru această etapă se prezentau în felul următor:

- În Franța: Montesquie cu „Scrisori persane”; Voltaire cu „Brutus”; Zaidig „Diderot”, „Călugărița”; Jean-Jaques Rousseau cu „Emil, Contractul social”; Beaumarchais cu „Bărbierul din Sevilla și Nunta lui Figaro”;

- În Germania: A.Lessing cu „Laocoon”, „Nathan înțeleptul”, „Emilia Galoti”;

- În Italia: C.Goldoni cu „Hangița”, „Bădăranii, Vico știința nouă”;

- În Moldova: Dm.Cantemir cu „Istoria creșterii și descreșterii imperiului Otoman”; N.Milescu cu „De la Moscova la Pekin”;

- În Rusia: A.Radișcev cu „Călătorie de la Petersburg la Moscova”, etc.

În plan politic filosofii acceptă ca formă de guvernământ monarhia, dar o monarhie limitată, care să respecte marile libertăți fundamentale ca: libertatea individuală, libertatea de gândire și libertatea de exprimare. Persoana care se află la cîrma statului, în opinia iluminiștilor, urmează să-și folosească puterea pentru binele poporului și să realizeze reforme înspirate din ideile filosofilor. Spre deosebire de ceilalți filosofi, Rousseau preconizează Democrația și Republica, dar crede că ele nu sînt posibile decît în statele mici, propovăduind egalitatea și condamnînd proprietatea individuală.

Montesquie și Voltaire acordă un rol politic important claselor instruite, apărînd proprietatea, pronunțîndu-se pentru egalitatea civilă în fața legii și a justiției. Ei apreciază în mod deosebit munca argicolă, care în opiniile lor constituie fundamentul oricărei bogății, și în acest context proprietarii de pămînt trebuie să ocupe un loc privilegiat în societate.

Este de remarcat faptul că reprezentanții filosofiei iluministe, pe lîngă faptul expunerii tezelor social-politice, sau evidențiat și ca talentanți scriitori, manifestîndu-se în diverse genuri literare. J.J.Rousseau cunoaște un succes răsunător prin publicarea romanului „La nouvelle heloise” în anul 1761; în Germania apare o amplă mișcare literară către anul 1770 care este reprezentantă de Schiller și Goethe, iar Immanuel Kant prin publicarea lucrărilor „Critica rațiunii pure” 1781, și „Critica rațiunii practice” 1788 are o influență dominantă în gîndirea filosofică a secolului XIX-lea.

În Anglia Daniel Defoe publică lucrarea „Robinson Crusoe”; Jonathan Swift „Călătoriile lui Gulliver”; poemele lui Voung și Macpherson; romanele lui Richardson și Goldsmith capătă o răspîndire largă și o apreciere înaltă.

În jumătatea a doua a secolului XVIII ideile iluministe pătrund în țările române prin:

- filiera italo-austriacă în Transilvania, unde cărturarii apreciază rolul educației, răspîndirea cărților, întemeierea școlilor publice;

- prin filiera greacă sau rusă în Țara Românească și în Moldova, unde are loc un proces de apropiere față de iluminismul francez. Contactele Principatelor

Române au rămas întrerupte și complicate, fiind dictate de ocupația otomană și deci limitate la un grup restrâns de persoane din anturajul curților domnești.

Circulația ideilor dinspre Europa către Principate s-a reluat după anul 1750 când s-au tradus în română din franceză „Cugetările” lui Oxienstiern. Cartea rămîne mijlocul privilegiat de difuzare a ideilor noi. Între anii 1851-1772 este publicată „Enciclopedia” în 33 de volume, autorii acestei publicații, Diderot și d’Alembert propunînd un tezaur de cunoștințe științifice și tehnice ale timpului.

Apropierea Principatelor de Europa apuseană treptat a crescut pe căi directe și îndeosebi pe cele indirecte. Boerimea din Principate învață franțuzește, se înmulțesc după anul 1774 secretarii particulari, medicii, profesorii, grădinarii, bucătarii, aduși din Austria, Germania, Franța.

Cunoașterea limbii franceze a favorizat procesul stabilirii directe a contractelor cu literatura iluministă și a stimulat pătrunderea ei în Principate. Tot mai bogate cu literatură occidentală devin bibliotecile boierilor a domnitorilor, care comandau cărți în țările apusene. La începutul secolului XIX cartea apuseană precumpănea categoric atît în bibliotecile particulare, cît și în cele bisericesti; la Stînca de pildă pe la 1820 biblioteca Rosnovenilor avea 493 de cărți în franceză, 75 în greacă, 8 în germană. La București catalogul Bibliotecii Mitropolei conține 2275 titluri latinești, 1497 franțuzești, 1278 italienești, 300 grecești, 49 germane, 18 turcești, 13 englezești, 1 rusesc [1, p.122].

Un factor important la răspîndirea gîndirii iluministe în principate l-a avut și realizarea traducerii operelor gînditorilor occidentali. Operele iluminiștilor europeni au fost traduse de români Matei Milo, Alecu Beldiman, Costache Negruzzi, Vasile Cîrlova, Gheorghe Asachi, Ion Heliade-Rădulescu.

Din Voltaire ei traduc mai întîi opera literară și istorică: „Oreste, Memnon, Zaire, Brutus, Mahomed, Alzira” etc. În 1830 S.Căpățineanu traduce „Considerații cu privire la mărirea și căderea românilor”; S.Mîcu traduce lucrările lui Baumeister „Logica”, „Legile firei”, „Metafizica”; V.Vîrnau traduce „Logica” lui Condillac și tratatul lui Becaria „Despre delictes și pedepse”; C.Conachi și I.Contacuzino traduc din A.Pope „Essau on Man”, influența cărei este resimțită și în lucrările lui I.Tăutu, Gh.Asachi, C.Stamati, A.Hijdeu etc. O largă răspîndire în Moldova au avut-o traducerile din Felon „Aventurile lui Telemac”, Massillon, Marmontel, care veneau cu un șir de sfaturi pentru cei ce se aflau în fruntea statului. O atenție sporită au acordat moldovenii științelor naturii, în special traducerii manualelor de geografie, fizică, etc. [2, p.40-47].

O contribuție semnificativă la răspîndirea ideilor iluministe a avut-o dezvoltarea învățămîntului în Principate, care a cunoscut o perioadă contradictorie, dictată de prezenta regimului turco-fanariot. Importante centre de răspîndire a ideilor iluministe au fost Academiile domnești, întemeiate la București în 1688 și la Iași în 1707. În Principate învățămîntul a cunoscut o dezvoltare lentă care,

necătfînd la reformele din anii 1748 cele din 1776, urmate de cele din 1813 și 1818, nu au schimbat esențial starea de lucruri în sistemul de învățămînt. Este adevărat că la începutul secolului XIX în Academiiile domnești se introduc cursuri în limba română, în special la anul 1813 la Iași Gh.Asachi introduce primul curs de inginerie, care alcătuiesc prima promoție de ingineri geometri din 1818. Asemănătoare cursuri au fost organizate la București, unde ca profesor a activat inginerul Gh.Lazăr.

O formă importantă de manifestare a spiritului iluminist a fost interesul pentru tipărirea cărților. Dintotdeauna cartea a reprezentat instrumentul esențial de răspîndire a culturii, deoarece ele răspîndesc și afirmă caracterul unitar al culturii române, afît procentul de carte laică, cît și cele bisericești, care au cunoscut o creștere continuă. Între anii 1700-1800 au fost tipărite 799 de cărți, dintre care 617 în românește, iar 182 în grecește, 9 latinește și slavă. Între anii 1717-1750 cartea laică a reprezentat 15% din totalul tipăriturilor de carte, în anii 1790-1800 a crescut pînă la 53%, iar în perioada 1820-1830 a crescut pînă la 74,8% [1, p.124].

Se apreciază că numărul titlurilor de cărți tipărite între anii 1720-1820 este de peste 300. Circulația cărților se face cu o mai mare rapiditate, iar tirajele sunt din ce în ce mai mari, înlesnind răspîndirea lor ulterioară. Sute de cărți tipărite în Moldova și în țara Românească au circulat în teritoriile Principatelor, constituind un simbol de seama al unității spirituale românești. De către români între anii 1700-1800 s-au tipărit 799 de cărți dintre care 617 în românește, iar 182 grecește, latinește, slavă etc [3, p.5].

Spiritul iluminist în Principatele române se regăsește în diferite proiecte de reformă propuse de unii reprezentanți din Moldova și Muntenia: Dumitrache Sturdza, care propune realizarea unei societăți aristo-democraticească, avînd la bază modelul englez; Vasile Mălinescu propune un proiect în favoarea țăranilor; Ionică Tăutul a elaborat un document prin care se propunea înlăturarea domniilor fanariote.

Un proiect inspirat de ideologia iluministă este propus de Iordame Rosetti Rosnoveanu, care preconiza o refacere a economiei, constituirea forțelor armate după cucerirea de către Moldova a independenței. Proiectul prevedea înlăturarea monopolului turcesc din Principate și asigurarea schimbului liber la exportul produselor.

Procesul modernizării Țării Românești era propus Naum Râmniceanu prin publicarea unui tratat care preconiza limitarea puterii domnului, prin realizarea unei reforme a Constituției, recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, înlăturarea privilegiilor boierești convocarea unei „Adunări legislative”.

Iluminismul românesc în mare măsură se identifică cu Școala Ardeleană și reflectarea acesteia în Moldova și Țara Românească. Ea reprezintă o mișcare

iluministă, socială antifeudală, culturală, politică și ideologică pentru reforme sociale și drepturi politice de la sfârșitul secolului XVIII începutul secolului XIX. Programul politic al Școlii Ardelene, este prezentat în Memoriul din 1791 intitulat „Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae” adresat curții de la Viena prin care clerul, nobilimea, starea militară și cetățenească a națiunii române din Transilvania au formulat o serie de revendicări referitoare la unitatea poporului român, latinitatea limbii române, egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni, romanitatea poporului român, continuitatea românilor în Dacia.

Activitatea Școlii Ardelene cunoaște mai multe etape importante:

- Prima etapă este o perioadă de pregătire, ilustrată prin activitatea episcopului Inochentie Micu-Clain, care sprijinindu-se pe Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor a formulat tezele fundamentale ale programului de acțiune pentru ridicarea culturală a românilor, respectarea drepturilor și demnității lor. În rezolvarea acestor sarcini accentul era pus pe școala și biserică considerate cele mai importante mijloace de culturalizare și emancipare națională.

- A doua etapă este cea reformistă, consumînd ca finalitate cu memoriul „Supplex Libellus Valachorum” 1791 caracterizată în plan filologic și istoric printr-un latinism de extremă.

- A treia etapă a iluminismului românesc reprezintă un caracter mai popular și mai cultural, avînd ca apogeu opera fundamentală a lui Ion Budăi-Deleanu „Țiganiada”, care se prezintă ca o sinteză artistică a ideilor iluministe din epoca respectivă.

Activitatea Școlii Ardelene cunoaște două direcții principale ca:

1. **Direcție socio-culturală.** Prima manifestare a unui pronunțat caracter iluminist, urmărind sarcina de emancipare maselor largi prin educație și cultură realizînd scopul înființării numeroaselor școli cu predare în limba română: Gh. Șincai a condus 12 ani școlile române din Transilvania, inițiind înființarea a 300 școli fiind implicat direct în alcătuirea și editarea de manuale școlare sau cărți de popularizare a științei.

2. **Direcție erudită.** A doua direcție cuprinde activitatea în direcția publicării tratatelor de istorie și filologie care argumentează originea romană a poporului român. Cele mai importante lucrări istorice sunt: „Scurta cunoștință a istoriei românilor”, „Istoria și lucrurile și Întâmplările românilor” de S.Micu; „Hronica românilor și-a mai multor neamuri” de Gh.Șincai; „Istoria pentru începutul românilor în Dacia” de P.Maior [4].

Aceste istorii argumentează o serie de idei referitoare la originea poporului român, continuitatea existenței în acest teritoriu. Dintre lucrările filologice prin care este argumentată latinitatea limbii române menționăm: Elemente lingvuale daco-romane „SIVE VALACHICAL” de S.Micu și Gh.Șincai „Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi”; „Disertație pentru începutul

limbii românești” de P.Maior, „Lexiconul de la Buola” început de S.Micu și continuat de P.Maior, „Temeiurile gramaticii românești” de I.Budăi-Deleanu.

În publicațiile lor reprezentanții Școlii Ardelene au adus argumente istorice și filologice privind originea latină a limbii și a poporului român, continuitatea și unitatea sa etnică.

Unul din principalii exponenți ai iluminismului în Țara Românească a fost Gh.Lazăr care se orientează către generația tânără, adresându-i chemarea de a-și cultiva puterile spirituale în școala românească. El a pus bazele învățământului național modern, care urmărește instruirea în limba română și formarea unor deprinderi practice. Prin activitatea sa Gh.Lazăr a jucat un rol important în pregătirea generației pașoptiste.

În Moldova principalul exponent al manifestării iluminismului a fost Gh.Asachi. Programul de activitate propus de Asachi era gândit ca un întreg sistem cultural-educativ, organizat pe baze naționale [5; 6]. El a argumentat concepția progresistă și patriotică asupra progresului științei și a rolului școlii, al învățământului public în educarea și propășirea poporului. Principalele transformări social-politice propuse de Asachi au fost expuse și realizate în creația literară și activitatea practică. El a reușit să publice nuvele istorice, poezii lirice, articole de publicistică, fabule, prin care afirmă că orice operă literară urmează a poseda o funcție instructivă, să lumineze oamenii să fie de real folos societății.

Expunându-se la problema rolului individului în societate Asachi în mod deosebit evidențiază școala, instruirea, educația – fapt care la determinat să intervină prin eforturi susținute la îmbunătățirea procesului didactic, asigurării cu manuale în limba maternă în pregătirea cadrelor. Un rol deosebit al lui Gh.Asachi a fost în procesul de iluminare a maselor a fost organizarea și editarea diferitor publicații care și-au adus aportul său la procesul de educare a maselor.

Constantin Stamati și Costache Negruzzi prin creația lor literară și activitatea lor publică și-au adus aportul său la procesul de răspândire a ideilor iluministe în rîndurile maselor prin aprecierea proceselor social-politice din Principate la începutul secolului XIX [5]. Necătfînd la particularitățile mișcării iluministe din Basarabia, menționăm în același rînd, prezența legăturii indisolubile cu procesele iluministe din Principate dictate de comunitatea istorică a dezvoltării social-politice, economice, culturale din lupta comună pentru eliberarea națională.

Bibliografie

1. Georgescu V. Istoria românilor de la origini până în zilele noastre. – București, 1992.
2. Bulgaru M. Gîndirea iluministă în Moldova: opinii și realizări. - Chișinău: CE USM, 2001.
3. <http://www.invatamromina.blogspot.com/2009/11/iluminism.html>, accesat la 08.05.2014.

4. <http://www.ecursuri.ro/cursuri-online/iluminismul-si-scoala-ardeleana.html>, accesat la 26.07.2014.
5. Alexandrescu E., Gavrilă D. Literatura română în analize și sinteze. – Chișinău: Princeps, 2000.
6. Crăciun Gh. Istoria literaturii române. - Chișinău, 2004.

Prezentat la redacție
la 24 septembrie 2014